
Марко Поповић
(Археолошки институт Београд)

ЛАТИНСКЕ ЦРКВЕ СРЕДЊОВЕКОВНОГ ГРАДА НОВОГ БРДА

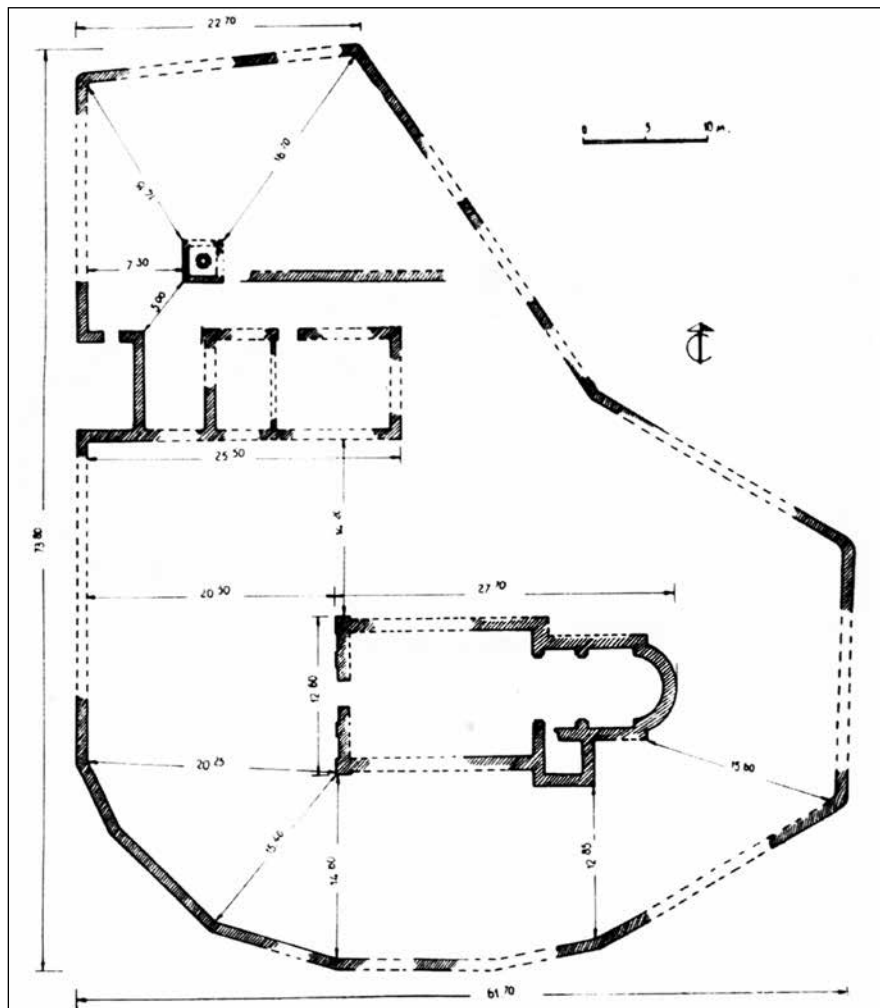
Настанак Новог Брда -града који ће током 14. и у првој половини наредног столећа постати највеће урбано и привредно средиште средњовековне Србије, у непосредној је вези са отварањем богатих рудника сребра. Први стални становници новооснованог града и будућег рударског средишта, као што је познато, били су у највећем броју римокатолици – Саси, народ немачког порекла. Обдарени привилегијама српског владара ови важни покретачи рударске производње имали су и право на слободно исповедање своје вере. Њима су се убрзо прикључили и трговци из Котора, Дубровника и других приморских градова. Стога би се сасвим поуздано могло закључити да су новодосељени привилеговани становници били и прва организована верска заједница у граду који је настајао. Када је заснована прва католичка жупа нема поузданих података. Посредно би се могло закључити да се то догодило убрзо после 1303. године будући да се тада међу жупама латинске цркве у Србији Ново Брдо још увек не помиње. Неколико деценија касније, 1346. године, судећи према једном писму папе Климента VI жупа ове насеобине са великим бројем католика налазила се под јурисдикцијом которског бискупа¹. Услед промене политичке ситуације у српским земљама, почетком 15. века новобрдски католици дошли под духовну власт Барске надбискупије².

У архивским документима Дубровника и Котора забележена су имена неколицине новобрдских свештеника у плебанату, односно жупи Новог Брда.³ Главни свештеник-жупник имао је и помоћнике-капелане, којих је могло бити и више. Свештеници су најчешће били клерици из јадранских

¹ С. Ћирковић, Католичке парохије у средњовековној Србији, у: *Работници, војници, духоовници*, Београд 1997, 240 – 258.

² И. Божић, О јурисдикцији которске дијецезе у средњовековној Србији, у: *Немирно поморје XV века*, Београд 1979, 15 – 27; К. Митровић, Сукоб барског архиепископа и которског епископа око јурисдикције над католичким парохијама у средњовековној Србији, *Споменица академика Симе Ћирковића*, Београд 2011, 289 – 305.

³ М. Gogić, Kатоличка жупа Novog Brda u kasnom srednjem vijeku, *Radovi za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 58, 2016, 1 – 25.

Сл. 1 Комплекс Сашке цркве-ситуациони план (према Здравковић, Јовановић 1954-1955)

Fig. 1 Complex of Sassa's church – situational plan (by Zdravković, Jovanović 1954-1955)

приморских градова а, изгледа, и неки од домаћих грађана – Саса. Међу новобрдским католичким духовницима било је и истакнутих појединаца. поменимо само дум Ивана, протовестијара књегиње Милице или Мартина Сегона, који је седамдесетих година 15. века, завршио студије у Падови, и касније постао бискуп улцињски⁴.

⁴ В. Јовановић, С. Ђирковић, Е. Зечевић, В. Иванишевић, В. Радић, Ново Брдо, средњовековни град, у: *Ново Брдо*, Београд 2004, 54

У време пуног просперитета града у Новом Брду постојале су две католичке цркве о којима постоје сведочанства у изворној грађи 14. и 15. века. Не залазећи овом приликом у детаљније навођење и анализу ових докумената, поменућемо само два релативно позна документ који је за ова наша разматрања од посебног значаја, будући да се међусобно допуњавају. Приликом канонске визитације своје дијецезе 1610. године, барски надбискуп Марин Бици о стању у Новом Брду наводи да ту има: „... 40 кућа Латина, 60 кућа шизматика и 100 кућа Јевреја и Турака, који су претворили у џамију једну лепу и раскошну цркву која је припадала српским деспотима, Имају пак Латини једну цркву у подграђу..... А како јој је кров био покривен плочамауслед налета јаких ветрова је срушен и морали су Хришћани да га поправе. Даље одавде, око пола миље, налази се дуга црква, лепа и велика, посвећена Богородици.....И има леп и велики портик украшен лепим сликама. У овој цркви се могу наћи 12 сребрених путира са својим патенама, као и сребрених крстова према обичају богослужења...”⁵. Три деценије касније, 1642. године, његов наследник надбискуп Ђорђо Бјанки је о Новом Брду поред осталог забележио: „Ово место се налази на једном високом брду, на којем је изграђена веома снажна тврђава ... а испод ове тврђаве била је црква Светог Николе, некада катедрална црква, а данас турска џамија, као и једна друга црква која је удаљена трећину миље од овог места, и посвећена је Светој Марији и била је каноникална црква, и данас је у рукама хришћана, и у реченој цркви налазе се гробови у којима се сахрањују католици, а имају и још једну цркву посвећену Светом Николи, која се налази у подграђу близу тврђаве....“⁶ Ова сведочанство веома јасно одређују где су се налазили новобрдски католички храмови и омогућавају да се разреше неке недоумице које су имали ранији истраживачи. Сасвим је јасно да катедрала Светог Николе, коју су Турци претворили у џамију 1466. године није била католички већ православни храм. У новобрдском подграђу постојала је и католичка црква исте храмовне посвете, која је у хришћанским рукама остала све до замирања Новог Брда крајем 17. века⁷.

Већ први истраживачи Новог Брда уочили су остатке сакралног здања на локалитету Сашка црква, изван некадашњег подграђа, Изнета је претпоставка, коју су каснија истраживања и потврдила, да су у питању остаци главне новобрдске католичке цркве, која се од 14. века па све до 17. века више пута помиње у изворној историјској грађи, најчешће у дубровачким архивским документима, као: *S. Maria in Novomonte di Dogni targ in Schiauonia*; *S. Maria sotto Nouamonte*; *S. Maria chiesa canonica*; *chiesa S. Maria che e in Seruia sotto Nouamonte chiamata in Dogni Targ*.⁸

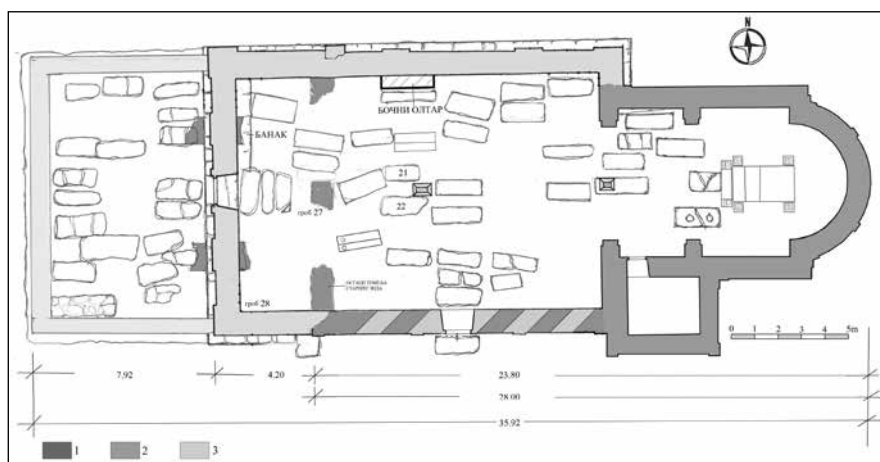
Друга католичка црква, која се налазила у новобрдском подграђу, позната је само из историјских извора. Судећи према једном писму папе

⁵ F. Rački, Izveštaj barskog nadbiskupa Marina Bizzi-a o svom putovanju god. 1610. po Arbanaškoj i Staroj Srbiji, *Starine JAZU, knj. XX*, Zagreb 1888, 122 – 123.

⁶ М. Јачов, *Списи конгрегације за пропаганду вере у Риму о Србима*, Београд 1986. 589.

⁷ М. Поповић, И. Бјелић, *Црква Светог Николе – катедрала града Новог Брда*, Београд 2018, 29 – 35.

⁸ М. Gogić, *op. cit.*, 5.

Сл. 2 Сашка црква-основа са означеним грађевинским фазама – 1. првобитна црква; 2. обновљена црква после 1455. године; 3. дограђени трем .

Fig. 2 Sass's church – plan with marked architectural phases– 1. The original church; 2. Restored church after 1455.; 3. Additional porch

Урбана VI из фебруара 1381. у питању је била мала црква, наведена као „капела Светог Николе“, коју су нешто раније подигли Которани. Дуго су трајали покушаји да овај мали храм задржи своју посебност, али је ипак касније дошао под надлежност ректора цркве Свете Марије у оквиру јединствене новобрдске римокатоличке жупе. Значај ове мале цркве, на безбеднијој локацији у утврђеном подграђу, дошао је до посебног изражаја у смутним временима прве половине 15 века, када је Ново брдо било изложено турским нападима и опсадама. Судићи према подацима из извора у време турског запоседања града 1455. године мала црква Светог Николе помиње се испред старије и веће цркве свете Марије, као главни латински храм у Новом Брду.⁹

Локалитет са остацима Сашке цркве, односно некадашње католичке цркве Свете Марије леже на благој падини, која се спушта од утврђења према југоистоку, односно селу Бостане. Удаљен је око 1.200 м од новобрдског подграђа и налазио се изван ове некадашње урбане целине. Истраживан је са прекидима педесетих и шездесетих година двадесетог века али целовити резултати ових радова нису објављени. Имајући то у виду покушали смо на основу преостале теренске документације, после готово шест деценија да детаљније проучимо комплекс овог значајног новобрдског здања.

Прелиминарна ископавања обављена су у лето 1954. године са циљем да се одреди ареал локалитета и утврди стање археолошких остатака. Том приликом, местимичним сондирањем дефинисани су остаци обимног зида целог комплекса и уочени обриси основе саме цркве. Такође у оквиру

⁹ М. Gogić, *op. cit.*, 13 – 14.

комплекса препознати су трагови зидова једне правоугаоне зграде испред које се налазио бунар.¹⁰ Ови радови су омогућили да се сачини први ситуациони план локалитета (сл. 1).

На основу ових прелиминарних истраживања наредне године рађено је на откривању остатака зидова цркве. У целом унутрашњем простору уклоњени су слојеви земље и шута до приближне равни некадашњег пода, а истражен је и простор са спољне стране зидова цркве у ширини од око 3 метра. У току тих радова у шуту, који је нарочито био интензиван у источном делу грађевине, откривено је више уломака камене пластике од кречњака, пешчара, брече, као и венаца од сиге. Посебно је значајно да су међу каменом пластиком нађени сви делови једног прозора готичког облика, као и један лучно профилисан натпрозорник. Из шута потичу и бројни уломци фресака од којих су неки остали очувани и на тесаницима сиге.¹¹

Након уклањања слојева шута у целини су откривени надземни остаци зидова цркве која је имала наос правоугаоне основе и ужи презбитериј, одвојен масивним пиластрима, који се на истоку завршавао полукружном апсидом. У средишту овог простора откривени су остаци зидане олтарске мензе. Са јужне стране налазила се сакристија повезана вратима са презбитеријумом. Остаци зидова очувани су местимично до висина између 0,50 и 1,00 м, а само местимично и до 2,00 м. Уочено је да сви зидови грађевине нису једнаке дебљине, као и да постоје разлике, како у начину зидања, тако и у употребљеном градиву, што је указивало на више етапа грађења, о чему ће даље бити више речи. Испред западног дела храма, како се тада могло закључити, откривени су трагови темеља призидане припрате¹².

У равни некадашњег претпостављеног пода у целом простору наоса као и у делу презбитеријума налазиле су се надгробне плоче од црвене брече, кречњака и шкриљца, већином померене са својих првобитних лежишта¹³. Том приликом је запажено да оне образују осам подужних редова, што се при каснијим истраживањима остатака гробова није могло поуздано потврдити. Међу једноставним грубо клесаним плочама тада су уочена и два плитка стећка смемењака¹⁴

После двогодишњег прекида археолошка ископавања у Сашкој цркви настављена су 1958. године, са циљем да се истраже сви гробовни укопи у унутрашњости храма. У оквиру припремних радова снимљена је основа цркве са затеченим положајем надгробних плоча и површинским

¹⁰ И. Здравковић, Д. Јовановић, Ново Брдо – радови извршени 1954 године, *Старинар V-VI*, 1954-1955, 280 – 282, сл. 58.

¹¹ И. Здравковић, Ископавања на Новом Брду 1955. године – рад на конзервацији тврђаве и „Сашке цркве“, *Старинар VII-VIII*, 1958, 344 – 345.

¹² Е. Чершков, „Сашка црква“ код Новог Брда, *Старинар VII-VIII*, 1958, 338-340.

¹³ Положај плоча у унутрашњости цркве није технички снимљен, приликом радова 1955. године. О затеченом стању сведочи само једна сачувана фотографија.

¹⁴ Е. Чершков, *op. cit.*, 338 – 339.

Сл. 3 Сашка црква- олтарски део после ископавања 1955. г.

Fig. 3 Sass's- altar area after the excavations 1955.

траговима зиданих гробних конструкција.¹⁵ Ископавања су тада углавном била усмерена на источни део наоса и презбитериј, где је констатовано више зиданих гробних конструкција, као и неколико гробних укопа у стеновито тло и здравицу. У исто време сондажно су истраживани и бочни зидови наоса. Том приликом откривени су трагови темеља старијег западног зида, што је указивало да је црква приликом једне позније обнове продужена према западу. Радови су после једногодишњег прекида настављени 1960. године што је омогућило да се окончају истраживања у источном делу наоса.¹⁶

Ископавања у западном делу наоса настављена су 1962. године. Откривени су у целини трагови старијег западног зида, а истражен је и темељ познијег зида се те стране. Том приликом је констатовано да су приликом грађења овог млађег зида пресечени старији гробови који су се некада налазили испред цркве. Такође су под темељом новог западног зида уочени и трагови два масивна ступца, који су одговарали старијој фази цркве. На том простору у непосредној близини новог западног портала откривена је остава сребрених турских акчи, из друге половине 16. века.¹⁷

¹⁵ Цео унутрашњи простор наоса подељен је на 15 квадрата, димензија 3 x 3 м, обележених римским бројевима од I до XV. (Дневник археолошких истраживања 1958. г. ст. 23 – 27)

¹⁶ R. i M. Ljubinković, Novo Brdo – Naselje, *Arheološki pregled* 2, 1960, 162.

¹⁷ R. i M. Ljubinković, Katedrala i Saška crkva, Novo Brdo, *Arheološki Pregled* 4, 1962, 267 – 269.

Радови на истраживањима Сашке цркве после петогодишњег прекида наставени су 1969. године на простору припрате, односно отвореног дрвеног трема пред црквом, како је то закључено у току истраживања. На том простору откривено је око 20 надгробних обележја у виду грубих необрађених камених плоча или само слога камена. Налази накита из слојева као и примерци новца припадали су гробним прилозима из тих растурих гробова.¹⁸ После радова 1969 године даља истраживања у комплексу Сашке цркве нису настављена, нити су касније вршена. У међувремену, током протеклих пола столећа, локалитет је опустошен, тако да се трагови разрушених зидова, зарасли у шибље, сада тешко могу уочити¹⁹.

Сазнања до којих се дошло у току наведених археолошких ископавања саопштавана су доста сумарно у неколиким извештајима о теренским радовима²⁰, а нека од запажања изнета су и у једном од радова истраживача.²¹ Од гробних прилога публиковани су сви налази накита,²² као и идентификовани примерци новца.²³ Теренска документација, сада у Археолошком институту у Београду, није у целини сачувана²⁴, посебно из првих година ископавања, што у значајној мери отежава потпунији увид у сазнања до којих се истраживачи могли доћи током вишегодишњих радова. За разлику од покретних археолошких налаза, превасходно гробних прилога, којима је у теренским дневницима посвећивна главна пажња, веома је мало забележених података о зиданим гробним конструкцијама, као и надгробним обележјима. Такође, готово да и нема антрополошких података, будући да анализе у том смислу, изгледа, нису ни вршене.

У току теренских истраживања, ограничених превасходно на остатке цркве, констатована је сложена стратиграфска ситуација, са археолошким остацима који одговарају различитим раздобљима коришћења ове локације у близини некадашњег новобрдског подграђа.

¹⁸ М. Љубинковић, Ново Брдо – средњовековни град, *Археолошки преглед 11*, 1969, 228 – 229.

¹⁹ Запажање приликом обиласка локалитета 2016. године.

²⁰ Е. Чершков, *op. cit.*, 338 – 340; Р и М. Љубинковић, *op. cit.*, 1960, 162; Р и М. Љубинковић, 1962, *op. cit.*, 269; М. Љубинковић, *op. cit.*, 1969, 229.

²¹ М. Ћоровић-Љубинковић, Археолошки и историјски значај налаза српског средњовековног новца на Новом Брду, *Зборник Народног музеја V*, 1967, 261 – 262.

²² Е. Зечевић, *Накит Новог Брда*, Београд 2006, 21 – 25 и даље.

²³ С. Димитријевић, Српски средњовековни новац нађен у току ископавања на Новом Брду, *Зборник Народног музеја 5*, 1967, 271 – 308; В. Иванишевић, В. Радић, Ковница српског средњовековног новца у Новом Брду, у: *Ново Брдо*, Београд 2004, 222 – 242.

²⁴ У Археолошком институту се чува комплетна теренска документација само за радове 1969. године. Од ранијих кампања постоје Теренски дневници ископавања из 1955, 1958, 1960 и 1962. затим два плана цркве, неколико теренских скица, као и око 40 фотоснимака. Недостају теренски инвентари и гробни записници. Од првих ископавања 1955. године постоје само инвентари камене пластике и фрагмената фресака. Покретни археолошки налази чувају се у Народног музеју у Београду, док су они из прве године ископавања предати су Музеју у Приштини.

На истраженим остацима саме цркве могу се издвојити три етапе, тачније, грађевинске фазе, које одсликавају настанак, обнове и доградње овог храма у ширем временском раздобљу од првих деценија 14. до краја 17. века. У прву и најзначајнију етапу, издвојено је грађење саме цркве укључујући сукцесивну доградњу зиданих гробница и гробне укопе у унутрашњости првобитног храма. Следећа етапа обухватала би обимну обнову и проширење цркве, док је као трећа и последња етапа издвојена доградња трема испред западне фасаде (сл. 2).

Сашка црква, заснована је као једнобродни храм са пространим наосом правоугаоне основе, првобитних димензија унутрашњег простора 11,30 x 10,20м. Са источне стране два масивна пиластра одвајала су наос од знатно ужег олтарског простора, ширине 6,30 м, који се завршавао полукружном апсидом. Овај простор, односно презбитериј, био је са паром сличних масивних пиластара подељен на два неједнака дела – краћи западни, који би се могао означити као кор, и знатно пространији источни, у чијем средишту се налазила зидана олтарска менза. Састојала се од масивног ступца и два истовремено зидана степеника. Испред њих, са исте западне стране, овој конструкцији припадао је и први, монолитни степеник²⁵. Био је клесан од пешчара и са бочних страна имао је степенасто профилисане кубусе на чијој су се горњој површини налазила правилно уклесана кружна удубљења, за постављање масивних свећа.

Уз сва четири угла зиданог постројења олтарске мензе откривене су *in situ* степенасто профилисане базе, клесане од брече, које су највероватније носиле конструкцију дрвог циборијума. Са јужне стране, у углу између олтарског простора и ширег наоса налазила се сакристија, која је вратима била повезана са презбитеријем, односно кором.

У унутрашњости Сашке цркве, која је целини истражена, могло се уочити да је постојало неколико хоризоната сахрањивања, који се, у основним цртама, и хронолошки могу одредити. Најстарије сахране, које су вршене у оквиру првобитне цркве, унеколико се разликују од оних познијих из времена после обнове храма, као и доградње трема. За старије раздобље карактеристичне су зидане гробне конструкције, или боље рећи гробнице, предвиђене за више сахрана (сл. 3).

Посматрана у целини Сашка црква је, и поред уочљиве технике грађења карактеристичне за локалну средину, стилски деловала као готичко здање. На то су посебно утицали стилски јасно препознатљиви уски високи прозори са преломљеним луком. На овакво стилско опредељење, по свему судећи, утицало је и могуће решење поткровне конструкције изнад незасведеног наоса. Можемо само претпоставити да је она била обликована као и код других готичких храмова истог типа.

Сашка црква у Новом Брду представља особену појаву на подручју српских земаља. Просторно решење цркве, што је већ на први поглед уочљиво, одговарало је потребама римокатоличког богослужења. Међутим, обликом своје основе она се издваја од уобичајених типова католичких храмова у приморским областима средњовековне Србије, одакле су струјали западни

²⁵ Е. Чершков, *op. cit.*, 339.

културни утицаји. Јасно се могло уочити да основа новобрдске цркве нема ближих паралела међу црквама Јадранског приморја, што је наметало потребу да се њено просторно решење детаљније размотри. Њено решење основе са правоугаоним наосом, ужим, засведеним презбиретијем и бочно постављеном сакристијом карактеристично за сакрално градитељство на ширем подручју од Низоземске, Јужне Немачке и Саксоније, па све до Седмоградске –Ердеља. Распростирање овог типа основе са матичних подручја, током 12. и 13. века, може се поветати са дијаспором Саксонаца, односно сашких рудара, према истоку. На то је посебно указивао знатан број ових храмова у рударским областима Ердељу, одакле су кретале даље сашке сеобе, према југу, односно централним областима Балкана.²⁶ Тако посматрана основа новобрдске цркве, која у целини следи просторно решење сашких храмова, представља најјужнији пример сакралног здања тога типа на Југоистоку Европе.

Време грађења Сашке цркве у Новом Брду, и поред фрагментарно очуване документације, може се доста поуздано одредити. Нагли развој града, сасвим сигурно, пратило је и верско организовање прво сашких рудара, а касније бројних трговаца из јадранских градова, на првом месту оних из “краљевог града” Котора, а потом и из Дубровника. На основу свих ових сазнања може се доста поуздано закључити да је прва новоподигнута црква у Новом Брду била управо Сашка црква, односно *Santa Maria in Novomonte*. Подигнута је, без сумње, трудом заједнице новодосељених сашких рудара. На такав закључак поуздано указује просторно решење новог храма заснованог на традицијама из постојбине, која је ова рударска популација раширила на свим подручјима своје дијаспоре. Сам начин грађења и нека констуктивна решења, која нису утицала на основну концепцију, били су препуштени локалним неимарима. Ово датовање поткрепљено је и налазима новца од којих најстарији примерци припадају ковању краља Стефана Уроша II.²⁷

Сашка црква, изван утврђеног Подграђа, делила је судбину Новог Брда. Будићи да се налазила на прилаз граду, који није био посебно брањен, већ током последњих деценија 14. века могла је бити изложена повременим турским похарама. Великим пустошењем и значајним рушењима, како су показали резултати археолошких ископавања, окончано је старије раздобље живота Сашке цркве. Можемо претпоставити да се то догодило у време готово двогодишње турске опсаде Новог Брда 1439 – 1441. године.

После турског запоседања Новог Брда 1455. године и стабилизације прилика у освојеном граду стекли су се услови да се пострадале цркве обнове, између осталих и Сашка црква. На овај закључак наводи и једно писмо, упућено из Рима, 1458 године, барском надбискупу, где папа Пије II тражи да се додели опрост грехова свим верницима који посете новобрдске цркве, Светог Николе у Подграђу и Свете Марије на

²⁶ V. Gvozdanović, Crkva Majke Božije u Moroviću, *Peristil 11-12*, Zagreb 1969–1970, 18, са наведеним примерима и литературом; M. Takacz, *Sachsische Begleuteim mitellalterichen Serbien und die „sachsische Kirche“ von Novo Brdo*, *Sudostforschungen, Band L*, Munchen 1991, 31 – 60..

²⁷ В. Иванишевић, В. Радић, *op. cit.*, 222 – 242

Доњем тргу, и приложе нешто за њихову обнову.²⁸ Ова папина заповест била је, како изгледа, успешна будући да је Сашка црква – *Santa Maria in Novomonte*, управо у овом раздобљу радикално обновљена. Резултати археолошких истраживања пружају могућност да се сасвим поуздано уочи обим изведене обнове и сагледа даља судбина овог некада главног храма Римске цркве у Новом Брду.

Главни радови обављени су у простору наоса који је био готово у целости урушен. Предузета обнова је била и прилика да се црква просторно повећа, односно продужи према западу за 2,70 м. Изграђени су из темеља нови зидови са северне и западне стране наоса, док у олтарском простору, који је сигурно био знатно боље очуван, нису уочени трагови познијих преправки. Није познато колико су дуго трајала обнова, али се може претпоставити да је црква можда већ у седмој деценији 15. века била оспособљена за богослужења. У унутрашњости обновљеног храма настављено је сахрањивање, али без зиданих гробних конструкција.

Нешто касније, вероватно у првим деценијама 16. века испред западне фасаде обновљене цркве дограђен је отворени трем правоугаоне основе, истурен према западу за око 7,5 м. У грубо грађен зидани постамент били су уграђени директори који су носили горњу дрвену конструкцију са кровом. И овде је судећи, по откривеним надгробним плочама, током 16. века, вршено интензивно сахрањивање.

Сашка црква била је у богослужбеној функцији и током прве половине 17. века. Барски надбискуп Марино Бици, као што смо напред навели, забележио је приликом канонске визитације 1610. године, да је у то време црква имала 12 калежа, крстове и све што је потребно за богослужење²⁹.

За разлику од Сашке цркве, односно цркве Свете Марије, која је до краја 17. века изгледа остала главни латински храм у Новом Брду, наша знања о малој цркви Светог Николе у Подграђу су веома ограничена. Захваљујући податку из једног писма папе Урбана VI, упућеног которском бискупу фебруара месеца 1381. године, сазнаје се да су кратко време пре тога датума Которани подигли у „новобрдском утврђењу“ капелу посвећену Светом Николи (*...in eodem fortalitie quidam civis Catharensis quamdam cappellani vocabulo Beati Nicolai de bonis a Deosibi collatis canonici consorvi fecisset...*)³⁰ Није позната ближа локација где се у ареалу некадашњег новобрдског подграђа налазила ова мала црква. Недавно је извршен неуспешан покушај њеног лоцирања у оквиру Доњег града Новобрдске тврђаве. Податак из наведеног писма папе Урбана VI погрешно је протумачен, будући да се он могао односити само на простор утврђеног подграђа³¹. О томе постоји сасвим јасно посредно сведочанство. У самом утврђењу католички храм се није могао налазити будући да су у тој малој

²⁸ М. Gogić, *op. cit.*, 22.

²⁹ F. Rački, Izveštaj barskog nadbiskupa Marina Bizzi-a o svom putovanju god. 1610. po Arbanaškoj i Staroj Srbiji, *Starine JAZU, knj. XX*, Zagreb 1888, 122.

³⁰ Наведено према: М. Gogić, *op. cit.*, 23 – 24.

³¹ Види: М. Gogić, *op. cit.*, 8 и напомена 34.

цркви вршена богослужења и после турског освајања 1455, када је у тај утврђени део Новог Брда био забрањен приступ хришћанима. Две затечене православне цркве које су се налазиле у Замку и западном делу утврђења, тзв. Доњем граду, убрзо после успоставе турске власти су порушене³². То није био случај са католичком црквицом Светог Николе, као ни другим малим православним храмовима у Подграђу. Значајно сведочанство је и чињеница да се ова мала црква Светог Николе, као што је то већ напред истакнуто, помиње као активна богомоља до дубоко у 17. век.

Турски продори до Новог Брда, који су постали све чешћи у последњој четвртини 14. века, изазивали су велику несигурност међу грађанима. У тим условима Црква Свете Марије, релативно удаљена од брањеног подручја града, није више била сигурна. То је, без сумње, и био повод да Которани подигну капелу, односно малу цркву, не у тврђави, већ у утврђеном подграђу Новог Брда. О статусу ове капеле, међутим, дуго се раправљало у новобрдској католичкој заједници. Постојала је тежња да се она одмах стави под јуридикцију ректора цркве Свете Марије, што је међу Которанима изазивало отпор. Спор који је, како изгледа дуже трајао, разрешен је папском одлуком која је саопштена у писму которском бискупу 1383 године у коме се налаже обе новобрдске цркве буду духовно обједињене.³³ Како су каснији догађаји показали мала црква у подграђу била је током прве половине 15 века повремено и главни, односно једини дејствујући латински храм Новог Брда. После обнова у другој половини 15. века ова мала црква је задржала свој ранији значај. Остао је сачуван податак да је 1463. године познати дубровачки сликар Стјепан Зорнелић у сарадњи са Јованом Огњеновићем, који је био пореклом из Новог брда, радио на једном полиптиху за новобрдску цркву Св. Николе³⁴. Као и црква Свете Марије, некадашњи Саски храм, и ова мала латинска црква остала у богослужбеној функцији, вероватно, све до краја 17. столећа.

Велика разарања која су пратила аустро-турски 1689-1690. ниси поштедела ни Ново Брдо. Са нестанком дуго умирућег средњовековног града ишчезле су и некадашње латинске цркве Новог Брда. Од веће, посвећене Богородици, као што смо видели, преостали су археолошки остаци, док се о мањој цркви Светог Николе још увек не зна ни некадашња локација.

³² М. Поповић, Цитадела града Новог Брда, *Гласник Друштва конзерватора Србије* 40, Београд 2015. 74 – 80.

³³ М. Gogić, *op. cit.*, 13 .

³⁴ В.Ј. Ђурић, *Дубровачка сликарска школа*, Београд 1963, 262.

Marko Popović

(Archaeological Institute Belgrade)

LATIN CHURCHES IN MEDIEVAL CITY OF NOVO BRDO

During the time of full prosperity in Novo Brdo existed two Catholic churches which were mentioned in the sources from 14th and 15th centuries. Sass's church in Novo Brdo is quite characteristic within Serbian territory. Spatial solution of the church is adapted to the necessities of Latin liturgy. This church has no parallels in the architecture of Adriatic coast. Plan of this church is characteristic for the area of Netherlands, South Germany and Saxony until Erdelj. This church type was connected with Saxons and Sass miners. Sass's church (Santa Maria in Novomonte) was built by newly settled Sass miners. This datation is confirmed by coins of Stefan Uroš II Milutin (1282-1321). Sass church was damaged during the Turkish occupation of Novo Brdo 1439 – 1441., and it was restored after 1455. Small church of St. Nicholas in Lower city is known from the sources. Letter of Pope Urban VI confirms that it was built by master builders from Kotor before 1381. Also one source confirms that 1463rd was painted by painters from Dubrovnik Stjepan Zornelić together with Jovan Ognjenović whose origin was from Novo Brdo and who worked on polyptich for the church of St. Nicholas in Novo Brdo. As the church of St. Mary, Sass's church and this small Latin church had liturgical function probably until the end of 17th century.